

શ્રીયજુર્વેદીય સંધ્યાદિ નિ.

યોજનાર:-બ્રહ્મનિષ્ઠ મહારાજ શ્રી-કુરામરામ.

દિગ્ગેને વિનામુલ્યે આપવા

પ્રકાશક

૩૧ નાનાલાલ ભાઈ પટેલ સહ.
રાજ્યપ્રતાપી પાળમાં, વડોદરાનાયજુર્વેદી મંદિરમાં;
કોડમાં-અમદાવાદ

અકુલ્ય વૈદિક નિત્ય પ્રવચાચી ધર્મોત્તમતા
આપાર્થ:-નિદ્રાપ્રતિપદિત સ્વાપદેવતાદિક નિત્યકર્મ નદિ.
રોતે દિવ (પ્રાણ, અનિ, વૈશ્વ) આપરૂપ દોષને પામે છે.

"સંધ્યા સંધ્યાં જપો હોમઃ, સ્વાધ્યાયો દેવતાર્ચનમ્ |

વૈશ્વદેવતિચેયમ્, વદકર્માણિ વિને વિને ||" આપરૂપ તથા

આપાર્થ:-સ્નાન, સંધ્યા, જપ હોમ, સ્વાધ્યાય,

દેવતાની પૂજા તથા વૈશ્વદેવ અને અતિથિનો સત્કાર એ ૭

કર્મો પ્રત્યેક દિવે પ્રતિદિવસ કરવાં જોઈએ.

અમદાવાદ:-પાંચરૂપા સહ કપર થી "સુન્દરાત" શ્રીન્દીય

પ્રેસમાં સાદ. સૌમાસાદ મંગલસે આપ્યું.

પ્રતિ ૧૦૦૦.

સાહે ૧૮૫૨

સંવત્ ૧૯૮૭

ખ્રીસ્તાબ્દ ૧૯૪૧

તરફથી વિનામૂલ્યે મળનારાં પુસ્તકો.

નાલાલ જ્ઞાતિશંકર તરફથી નીચેનાં પુસ્તકો
નીચેના સ્થળેથી પોસ્ટેજ ખર્ચ મંગાવનારે
ત્યામાં આવશે. તે સિવાય કાગળ ઉપર ધ્યાન
નહિ.

નમહેતાની પોળમાં—લક્ષ્મીનારાયણની પોળમાં. ચોકઠામાં;

મુ. અમદાવાદ.

૧. વમદિત્ર સ્તોત્રમ	(૫) શ્રીદક્ષિણામૂર્તિ સ્તોત્રમ
શ્રીચંદ્રવૈદ્ય-મંત્રવેદિય તથા	(૬) શ્રીપ્રણામકુળ મહારાજની
શ્રામવેદિય નિત્યકર્મ	તથા શ્રીનાથશર્માની છબી
(૩) સ્ત્રીઓનું નિત્યકર્મ	(૭) શ્રીઅષ્ટાધ્યાય રૂદ્રી. પુરુષ-
(૪) શ્રીવિષ્ણુ સહસ્ર ગુજરાતિ	સૂક્તની પરિક્ષા પાસ કરનાર
ટીકા સહિત	બ્રાહ્મણના બાલકને મળશે.

શ્રીચંદ્રવૈદ્ય સંખ્યાદિ નિત્યકર્મ.

અનુક્રમણિકા.

વિષયનું નામ	પૃષ્ઠાંક	વિષયનું નામ	પૃષ્ઠાંક
બ્રુમિકા.....૧		તર્પણપ્રયોગ.....૧૬	
ઉષ્ણોદકસ્નાનવિધિ ૩		શિવપૂજન વિધિ ૨૦	
ગૌણસ્નાન.....૪		દ્વાદશ જ્યોતિર્લિંગોનાં નામો ૨૧	
હસ્તનાં ત્રિપુંડનો વિધિ.....૫		વૈશ્વદેવપ્રયોગ.....૨૧	
સંખ્યાપ્રયોગ ૫		ભોજનવિધિ.....૨૪	
સૂતકમાં સંખ્યા કરવાનો વિધિ. ૧૭		યજ્ઞોપવીત ધારણપ્રયોગ ...૨૬	
અક્ષયત્રયવિધિ.....૧૮		શ્રીદક્ષિણામૂર્તિક્રિતોત્ર. ૨૭	
		શ્રીદક્ષિણામૂર્તિનું વર્ણન પાછલે પૃષ્ઠે	

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૧૫૬૮૧ વર્ગીક

પુસ્તકનું નામ . યજુર્વેદીય સંધ્યાદિ નિત્યુત્તર

વિષય પ ૧૨ : ૪૧૬

ભૂમિકા. આમંત્રવાદ

અહ્યાંમાંના પ્રાણીપાનના સંધિસમયે પોતીના સંધિમાંના પ્રાણ-
તત્ત્વની શુદ્ધિ કરવામાટે સમષ્ટિના પ્રાણરૂપ સંધિમાં રહેલા અંતર્ગતની
ઉપાસનારૂપ જે વૈદિકકર્મ દિલ્લેવડે કરવામાં આવે છે તે સંધિમાં રહેવાય
છે. અહ્યાંમાંના પ્રાણીપાનનો વિશેષ સમય રહેનારો સંધિ સવાર,
બપોર, સાંજ અને અર્ધરાત્રિએ થાય છે, ને શરીરમાંના પ્રાણીપાનના
વિશેષ સમય રહેનારો સંધિનો સમય પણ બહુમાં તેજ હોય છે. એ
રીતે પિંડમાં અને અહ્યાંમાં જ્યારે પ્રાણીપાનનું વહન શિથિલ પડી તે
અનેના સંધિરૂપ જે સુષુપ્તિમાં તેનું વહન વર્તમાન હોય ત્યારે દિલ્લે
સંધિપાસના કરવી એમ કૃપાલુ મહર્ષિઓએ નિર્માણ કર્યું છે. મધ્ય-
રાત્રિએ સંધ્યાવંદન કરવાનું કાર્ય દિલ્લેને કષ્ટરૂપ જણાશે એમ વિચારી
તે પરમદારશિક્ષક મહર્ષિઓએ તે સમય માટે આગ્રહ જણાવ્યો નથી,
પણ માત્ર ત્રિકાલ સંધ્યાવંદન કરવાનીજ આવશ્યકતા જણાવી છે.

મુદ્રા, ત્યાસ અને શાપવિમોચનાદિ તાંત્રિક ને શ્રેષ્ઠ વિષયો
વૈદિકક્રિયામાં અગત્યના ન હોવાથી તે આ પુસ્તકમાં આપ્યા નથી,
તેમજ પ્રત્યેક મંત્રના આરંભમાં કાષ્ઠિ, દેવતા, હંસ તે વિનયોચ
સંસ્કૃતમાં બોલી જવાની વિશેષ આવશ્યકતા ન હોવાથી તે સંસ્કૃતમાં
આપ્યા નથી, માત્ર સ્મરણમાં રહેવામાટે યુગ્ગરતીમાં આપ્યા છે.
“મહરહઃ સંધ્યં પાસ્યાત” (દિને નિત્યં નિત્યં સંધ્યાવંદન કરવું)
એમ શ્રીવેદભગવાનેની આજ્ઞા છે. સંમુતિઓમાં પણ પૂન્ય મહર્ષિઓએ
દિલ્લેને સંધિપાસના કરવાની જાણ આપી હતી. બહુ બહુ સ્મરણકર્તા જનમણી છે. વળી
સંધિપાસના કરવું શિવાજી સંપ્રદાયના મહર્ષિ કરવાથી દિલ્લેને સંધિપાસના

ક્ષત્રિય ને વૈશ્ય) શરૂઆતને પાત્રે છે, એટલે કે તેનાં શરીર, ઇન્દ્રિયો, પ્રાણ ને અંતઃકરણમાં બહુ તમોગુણ વ્યાપ્ત થાય છે, અને તેથી સદસદ્વિચારનો નિર્ણય કરવામાં તે અશક્ત થતો જાય છે માટે પોતાનો ઉત્કર્ષ ઇચ્છનાર દિને યથાકાલે યથાવિધિ સંધ્યાપાસન કરવામાં પ્રમાદ નહિ કરતાં સૂતંકના અને અસંમવડતાના સમયમાં પણ યથાવિધિ સંધ્યાવંદન કરવા પ્રયત્ન કરવો જોઈએ.

પ્રાતઃકાલમાં જ્યારે નક્ષત્રો રપટ દેખાતાં હોય ત્યારે પ્રાતઃસંધ્યાનો આરંભ કરે તો તે ઉત્તમ કાલ, નક્ષત્રો ન દેખાતાં હોય એવે સમયે આરંભ કરે તો તે મધ્યમ કાલ, ને સૂર્યોદય થયા પછી આરંભ કરે તો તે કનિષ્ઠ કાલ છે. સાયંકાળે સૂર્ય રપટ દેખાતાં છતાં સંધ્યાવંદનનો આરંભ કરે તો તે ઉત્તમ કાલ, સૂર્ય આથમી ગયા પછી આરંભ કરે તો તે મધ્યમ કાલ, ને નક્ષત્ર દેખાયા પછી આરંભ કરે તો તે કનિષ્ઠ કાલ જાણવો. દોઢ પ્રહર દિવસ ચઢ્યા પછીથી ઠેક સાયંકાલસુધી માધ્યાહ્નસંધ્યાનો સમય ગણાય છે. પ્રાતઃસંધ્યાદિના જે ઉત્તમ મધ્યમ સમય કલા તેમનું ઉલ્લંઘન થઈ જાય તો પ્રાયશ્ચિત્તનિશિતે એક અર્ધ વધારે આપવો. અત્યંત અશક્તિને લીધે સંધ્યાનો લોપ થયો હોય તો પ્રત્યેક સંધ્યાદીઠ સો સો ગાયત્રીનો જપ કરવો. ત્રણ કરતાં વધિક દિવસ સંધ્યાનો લોપ થયો હોય તો ઉપવાસાદિ પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું. શ્રાદ્ધમાં જમ્યા હોય તેણે દશ ગાયત્રીવડે મંત્રેલું જલ પીધા પછી સાંજની સંધ્યા કરવી. સંધ્યાવિનાનાં અન્યકર્મો આ ગ્રંથમાં સંક્ષેપમાં આપ્યાં છે માટે જેમને એ કર્મો વિસ્તારથી જાણવાની અભિરુચિ થાય તેમણે શ્રીચબુર્વેદીય આહ્નિકપ્રકાશ વાંચવું. ॥ इति शिवम् ॥

* જે અનુકૂલતા ન હોવાથી બધી સંધ્યા ન થઈ શકે એમ હોય તો અર્ધપ્રદાન અને દશ ગાયત્રીમંત્રનો જપ એ અવશ્ય કરવાં જોઈએ.

॥ श्रीसद्गुरुर्विजयतेतमाम् ॥

॥ श्रीयजुर्वेदीय संध्यादि नित्यकर्म ॥

પ્રાતઃકાલમાં ઊઠી પોતાના ઇષ્ટદેવનું ધ્યાન તથા પોતાના શ્રીગુરુએ ઉપદેશ કરેલા ઇષ્ટમંત્રનો મથાશક્તિ જપ કરી, પૃથ્વીની ક્ષમા માગી, શ્રવ્યામાંથી નીચે ઊતરી, ગુરુજનોને વંદન કરી, પશ્ચાત્ આંખો ઘોઈ, કોગળા કરી. આચમન લઈ, મલમૂત્રનો ત્યાગ કરવા જવું. પછી યથાવિધિ હાથપગાદિ ઘોઈ, કોગળા કરી, યોગ્ય વૃક્ષનું ખાર કિંવા ક્ષશ આંગળ લાંછું અને ટચલી આંગળીએવું જાડું, સરલ ને ધ્યક્ષવાળું દાતાણુ એક સ્થલે બેસીને કરવું. પછી ઘેર સ્નાન કરવું હોય તો તે નીચ પ્રમાણે કરવું.

॥ ઉષ્ણોદકસ્નાનવિધિ ॥

ઘરે ઉષ્ણજલવડે* સ્નાન કરવું. ગૃહસ્થે ખનતા સુધી થીંડી જલવડે સ્નાન કરવું નહિ. પાત્રમાં તીર્થભાવનાએ થોડું ટાડું જલ રેડી તે ઉપર ઉષ્ણ જલ નાંખવું. પશ્ચાત્ પૂર્વાભિમુખે કિંવા ઉત્તરાભિમુખે બેસી આચમન લઈ, સંકલ્પ કરવો. પછી ॐ શં નો જાપો

---

* સગાંનું મરણ, પુત્રાદિકનો જન્મકાલ, સંક્રાંતિ, શ્રાદ્ધદિવસ, પોતાનો જન્મદિવસ અને સ્પર્શને અયોગ્ય એવી વસ્તુનો કિંવા પ્રાણીનો સ્પર્શ એ નિમિત્ત હોય તો ગૃહસ્થે ઉષ્ણ જલે સ્નાન કરવું નહિ, પણ ખનતાસુધી શીતલ જલે સ્નાન કરવું.

મઘન્તુ પીતયે શં યોરમિશ્નવન્તુ નઃ ॥ ઓં આપઃ પુનંતુ^{૦૧}
 ઓં ઋપદાદિવ^{૦૨} ને ઓં આપો હિ છા મયો^{૦૩} એ મંત્રાવડે તે
 જલ આભિમંત્રી ગંગાદિ તીર્થોનું સ્મરણ કરી સ્નાન કરવું. ધરે સ્નાન
 કરવામાં આચમન, અધર્મર્ષણ અને તર્પણ કરવાં નહિ. સ્નાન કર્યા
 પછી આચમન અને માર્જન ક્રિયા આચમન એ કરવાં. એ રીતે સ્નાન
 કરી, સુકાયેલું પવિત્ર વસ્ત્ર પહેરી, સ્નાનસમયે પહેરેલું બીનું વસ્ત્ર
 નાચે નહિ પણ્વા દેતાં દીવ્યજુની ઉપરથી ઊતારવું નીચોવેલું તે વસ્ત્ર કર્મ-
 શાસે ખભાઉપર ધરવું નહિ. જ્યારે દુરુષ અશુચિ હોય ત્યારે તેણે મેન-
 પૂર્વક સ્નાન કરી, પછી આચમન કરી, પુનઃ વિધિપૂર્વક સ્નાન કરવું.

॥ ગૌણસ્નાન ॥

ઓં આપો હિ છા યજુર્વેદીય મંત્રાવડે અંગને પ્રોક્ષણ કરવું તે
 મંચસ્નાન, ક્ષ્ણ ગાયત્રીમંત્રથી જલ મંત્રી તે જલધી અંગને પ્રોક્ષણ
 કરવું તે ગાયત્રીસ્નાન, ભસ્મથી સ્નાન કરવું (શરીરના ભાગોને થોડી
 થોડી ભસ્મ લગાડવી) તે આગ્નેયસ્નાન, વસ્ત્ર પલાળી તે વડે શરીરને
 ધોઈ તે કાપિલસ્નાન, મૃત્તિપ્રોક્ષી સ્નાન કરવું તે પાર્થિવસ્નાન ને
 આત્મચિંતન કરવું તે માનસસ્નાન ગણાય છે. એમાંનું જે ગૌણસ્નાન
 કરવું હોય તેને સંસ્પર્શ કરીને તે ગૌણસ્નાન કરવું. પ્રત્યેક સ્નાનને
 અંતે ધોયેલું વસ્ત્ર પહેરી, ધોયેલું ઉપવસ્ત્ર ધારણ કરવું. ગૌણસ્નાન
 કરવાથી જ. પ્ર. તથા સંખ્યા દત્ત્યાદિ દરી શકાય છે, પરંતુ તેવા સ્નાનથી
 આદ્યકર્મ તથા દેવપૂજન દત્ત્યાદિ કરી શકાતાં નથી. આ સ્નાનો શરીર

૧ આ મંત્ર માધ્યાહ્નસંખ્યામાં પૂરો આપેલો છે, પૃષ્ઠ ૧૬ મું
 જુઓ. ૨ આ મંત્ર પ્રાતઃસંખ્યામાં પૂરો આપેલો છે, પૃષ્ઠ ૧૨ મું
 જુઓ. ૩-૪ આ મંત્ર પ્રાતઃસંખ્યામાં પૃષ્ઠ ૧૧ મે જુઓ.

સ્વસ્થ ન હોય તે પ્રસંગમાંજ કરવાનાં છે. શરીર સ્વસ્થ હોય છતાં ગૌણુરનાન કરી મંથ્યાદિ નિત્યક્રમ કરવું એ યોગ્ય નથી.

॥ મસ્મનાં ત્રિપુણ્ડનો વિધિ ॥

રનાન કરી રહ્યા પછી તેના અતમા, અને મંથ્યા, જપ, હોમ, વૈશ્વદેવ, દેવપૂજન, યજ્ઞ, શ્રાદ્ધ, દાન તથા સ્વાધ્યાયના આરંભમાં એવશ્ય ભસ્મનાં ત્રિપુણ્ડ કરવાં જોઈએ, વા હોવાં જોઈએ. ડાબા હાથમાં થોડી ભસ્મ લઇ, તેપર જમણા હાથ રાખી, સંપુટ કરી, ઓં અગ્નિરિતિ મસ્મ, વાયુરિતિ મસ્મ, જલમિતિ મસ્મ, સ્થલમિતિ મસ્મ, વ્યોમેતિ મસ્મ, સર્વે હ વા इदं મસ્મ, મન एतानि चक्षુર્ગ્રી મસ્માનિ ॥ એ મંત્રવડે તે ભસ્મને મંત્રી તેમાં ઓં આપો જ્યોતિ રમ્નોડમૃતં બ્રહ્મ મૂર્ધ્નુવઃ સ્વરોમ્ ॥ એ મંત્રવડે થોડું જલ નાંખી; પછી અને હાથની વચલી ત્રણ આંગળીઓવડે તે ભસ્મને ઓં ત્ર્યંબકં યજ્ઞમહે સુગંધિં પુષ્ટિર્વર્ધનમ્ । ઉર્વારુકમિવ બંધનાન્મૃત્યોર્મુક્તીય માડમૃતાત્ ॥ એ મંત્ર બોલી મસળવી. પછી તે શ્રીસૂર્યને પ્રદક્ષિત કરી તે ભસ્મવડે લલાટ, કંઠ, હૃદય, ખલા. બાહુઓના સંધિઓ, પડખાં, નાભિ, પાસળાં અને શિર એ સ્થાનકે ઓં ॥ નમઃ સિવાય ॥ એ મંત્રથી ત્રિપુણ્ડ (ત્રણ આડી રેખાઓ) કરવા.

॥ અથ સંધ્યાપ્રયોગઃ ॥

॥ અથ પ્રાતઃમંથ્યા ॥

બહાર જલાશયમા ટાંઢે પાણીએ કે મેર ઉધણુ પાણીએ વિધિ-પૂર્વક રનાન કરી રહ્યા પછી પવિત્ર વસ્ત્ર પહેરી, ડાબા ખલાપર પીણુ

પવિત્રે ઉપવસ્ત્ર રાખી, પવિત્ર રથલે, પવિત્ર આસનપર,^૧ પૂર્વાભિમુખે સ્વસ્તિકાદિ આસનથી બેસવું. આગળ બે તરલાણી, પવિત્ર જલથી^૨ ભરેલું પંચપાત્ર, આચમની, અર્ધાંકિ તથા અર્ધપ્રદાન કરવાના જલનું પાત્ર^૩ એ રાખવાં. પછી સ્વરથ ચઢી ભરમનાં (વિભૂતિનાં) શરીરના લલાટાદિ ભાગપર વિધિપૂર્વક ત્રિપુણ્ડ્ર કરવાં. પછી હાથ ઘોષ, જમણા હાથની હથેળીમાં એક માષાભાર સોનાની ગોળી કુબે એટલું જલ લઈ, તે હાથેના અંગૂઠો તથા ટચલી આંગળીને પૃથક્ રાખી, તે હાથેના ડાબા હાથની તર્જની આંગળી ચત્તી અડાડી રાખી, આચમન^૪ કરી, તે હથેળી ઘોષ નાંખવી. આચમન લઈ રહ્યા પછી પ્રત્યેક સમયે તે હથેળી ધાવાની છે એ સ્મરણમાં રાખવું. પછી નીચે લખેલો ગાયત્રી મંત્ર બોલી શિખા બાંધવી:-

૧ દર્ભનું, મૃગચર્મનું, વ્યાઘ્રચર્મનું કે બિનનું બનાવેલું આસન સંધ્યાવંદનના કામમાં લેવું. કેવલ બિઘારી ભૂમિપર કે લાકડાના બેઠાડા આસનપર કે સૂત્રાઉ વસ્ત્રપર બેસી સંધ્યાવંદન કરવું નહિ.

૨ એ પાણી શીણવાળું, પરપોટાવાળું બિનું, ખારુ કિંવા ડોળું ન જોઈએ. ડોળું જલ હોય તો તેને નિર્મલ કરી ઉપયોગમાં લેવું. બિનું જલ શુદ્ધ હોય, ને તે વિનાખીણું ટાકું જળ અપ્રાપ્ય હોય તો તેને ટાકું પાડી કામમાં લેવું. જે દેશનું પાણી ભૂમિના દાષને લાધે ખારાશવાળું હોય તે દેશમાં તેવા જલને દશ ગાયત્રીમંત્રથી અભિમંત્રી ઉપયોગમાં લેવું.

૩ એ પાત્રા તાંબાનાં, રૂપાનાં કિંવા સોનાનાં હોવાં જોઈએ.

૪ આચમન કરતી વેલા દસવું કે બોલવું નહિ, તેમજ આકૃતિ-અવળું જોવું નહિ. પગમાં કાંઈ ન પહેરવું, ગળામાં વસ્ત્ર ન ધીંટાળવું, તેમજ માથે પણ વસ્ત્રાદિ કાંઈ ન બાંધવું, આચમન જમણા હાથના અંગૂઠાના મૂલઆંગળીથી કરવું.

ૐ । મૂર્ધ્નિ સ્વઃ । ૐ તત્સવિતુર્વરેણ્યં ભર્ગો દેવસ્ય
ધીમહિ ધિયો યો નઃ પ્રચોદયાત્ ૐ ॥૫

પ ગાયત્રી=ગાયત્રી. ગાનારને (યથાવિધિ જપ કરનારને) પાપથી તારે છે માટે તે મંત્ર ગાયત્રી (ગાયત્રીછંદસ મંત્ર) કહેવાય છે.

ૐ એ શબ્દ શ્રીમધ્વરને વાચક છે. પ્રત્યેક વૈદિકમંત્રના આરંભમાં તેનો ઉચ્ચાર કરવાની આવશ્યકતા છે, મૂઃ મુવઃ સ્વઃ એ ત્રણ વ્યાહતિઓ છે. વેદમાંથી સારરૂપે ગ્રહણ કરેલ તે વ્યાહતિ કહેવાય છે. એ ત્રણ વ્યાહતિઓ અહીં સૂર્યના તેજના (ભગ્નના) વિશેષણરૂપે વપરાયેલી છે. સૂર્યનું એ તેજ પૃથ્વી, અંતરિક્ષ અને સ્વર્ગમાં વ્યાપેલું છે એ તેનો ભાવાર્થ છે. આઠ આઠ અક્ષરનું એક ચરણ એવાં ત્રણ ચરણ મળીને ગાયત્રી થાય છે માટે તેને ત્રિપદા પણ કહે છે. પહેલા ચરણમાં જ્યં છે તેનું જિયં ગણવાથી તત્સત્રી દયાત્ સુધીના ૨૪ અક્ષરો થાય છે, તે આ પ્રમાણે:—

૧ ૨ ૩ ૪ ૫ ૬ ૭ ૮ ૯ ૧૦ ૧૧ ૧૨ ૧૩ ૧૪ ૧૫ ૧૬
તત્સ વિ તુ વ્વ રે ણિ યં, ભર્ગો દે વ સ્ય ધી મ હિ,

૧૭ ૧૮ ૧૯ ૨૦ ૨૧ ૨૨ ૨૩ ૨૪

ધિ યો યો નઃ પ્ર ચો દ યાત્ ॥

શબ્દાર્થ:—સઘળા પદાર્થોને ઉત્પન્ન કરનાર [તથા] પ્રકાશવાળા [એવા જે સૂર્ય] તેના ઉત્તમ તેજનું [અમે] ધ્યાન કરીએ છીએ; જે [તેજ] અમારી બુદ્ધિને [ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષમાં] પ્રેરે છે,—જે અમારી બુદ્ધિને એ ચારે પુરુષાર્થોમાં યથા યોગ્ય વિજય મેળવી શકાય એવું સામર્થ્ય આપે છે.

તત્ત્વપદના અભેદરૂપે પણ શ્રીશાંકરભાષ્યમાં આ મંત્રનો અર્થ કરેલો છે. તેમાટે શ્રીસુમોધકલ્પસતા બુદ્ધિ.

પછી ઓં મૂઃ પુનાતુ એ મંત્ર બોલી પહેલું, ઓં મુઃ પુનાતુ એ મંત્ર બોલી બીજું, અને ઓં સ્વઃ પુનાતુ એ મંત્ર બોલી ત્રીજું એમ ત્રણ આચમન લેવાં.

ત્યારપછી લખવામાં આવે છે તે મંત્ર બોલી પોતાના માથાપર માર્જન કરવું,—જમણા હાથનાં આંગળાંઓદ્વારા વા દર્ભદ્વારા માથાઉપર થોડું જલ છાંટવું:—

ૐ । અપવિત્રઃ પવિત્રો વા, સર્વાવસ્થાં ગતોઽપિ વા ।

યઃ સ્મરેત્પુંડરીકાક્ષં, સ બાહ્યાભ્યંતરઃ શુચિઃ ॥૧॥

એના ઋષિ વામદેવ, દેવતા વિષ્ણુ ને છંદ અનુષ્ટુપ છે. કોઈ ગ્રંથોમાં અનુષ્ટુપને રચલે સુતલ એના નામનો છંદ પણ કહ્યો છે. બાહ્યાભ્યંતરની પવિત્રતા કરવામાં તેનો ઉપયોગ છે.

માર્જન થઈ રહ્યા પછી નીચે કહેલો મંત્ર બોલી પોતાના આસનને માર્જન કરવું:—

ૐ પૃથિવિ ત્વયા ધૃતા લોકા, દેવિ ત્વં વિષ્ણુના ધૃતા ।

ત્વં ચ ધારય માં દેવિ, પવિત્રં કુરુ વાસનમ્ ॥૨॥

એના મેરુપૃથ ઋષિ, કૂર્મ દેવતા ને અનુષ્ટુપ છંદ છે. આસન-શુદ્ધિ એટલે આસનની પવિત્રતા કરવામાં તેનો ઉપયોગ છે.

ત્યારપછી એ આચમન લઈ ત્રણ પ્રાણાયામ કરવા. પ્રાણાયામનો સામાન્ય વિધિ નીચે પ્રમાણે છે:—

આંખો બંધ રાખી, મોન ધારણ કરી, ડાબા નસકોરાંદ્વારા થોડો રચક કરી, પછી જમણા હાથની અનામિકા તથા ટચલી આંગળાથી નાકનું ડાણું છિદ્ર દબાવી, જમણા છિદ્રદ્વારે બહારના અમૃતમય વાયુનું ઉદરભણ્ણી યથાશક્તિ આકર્ષણ કરવું. એ સમયે શુદ્ધને સંકોચવી. પછી અંગૂઠાવડે નાકનું જમણું છિદ્ર પણ રોકી દેવું, અને ડોકને નીચી નમાવી નીચેના મંત્રનું મનમાં ત્રણ વાર રમરમ કરતાં સુધી તે પુરેલા પવનને

શક્તિ રાખવો. પછી ડોકને પૂર્વવત્ ઉઘી કરી, નાભિને યથાશક્તિ ખરડા-
બણી ખેંચી, નાકના ડાબા છિદ્ર ઉપરથી અનામિકા તથા ટચલી આંગળી
ઉપાડી લઇ તે વાટે અંતરના પવનને ધીરે ધીરે બહાર કાઢવો. આ
એક પ્રાણાયામ થયો. આવા ત્રણ પ્રાણાયામ કરવાના છે:-

ૐ મૂઃ ૐ મુવઃ ૐ સ્વઃ ૐ મહઃ ૐ જનઃ ૐ તપઃ
ૐ સત્યં । ૐ તત્સવિતુર્વરેણ્યં ભર્ગો દેવસ્ય ધીમહિ ધિયો યો નઃ
પ્રષોદયાત્ ॥ૐ આપો જ્યોતી રસોઽમૃતં બ્રહ્મ મૂર્ધુવઃ સ્વરોમ્॥૬

પછી નીચે બતાવેલી રીતે સંધ્યાપાસનાનો સંકલ્પ કરવો.

૬ ૐકાર એટલે પ્રણવના પરમહંસ ઋષિ, પરમાત્મા દેવતા ને
દેવીગાયત્રી હંદ છે. વિદ્યામિત્ર, જમદગ્નિ, ભરદ્વાજ, ગૌતમ, અત્રિ,
વસિષ્ઠ ને કરચપ એ સાત, સાત વ્યાહતિના ઋષિઓ છે; અગ્નિ વાયુ,
આદિત્ય, બૃહસ્પતિ, વરુણ ઇંદ્ર ને વિશ્વેદેવા એ સાત સાત વ્યાહતિના
દેવો છે; અને ગાયત્રી, ઉષ્ણિઃ, અનુષ્ટુપ બૃહતી, પંકિત, ત્રિષ્ટુપ ને
જગતી એ સાત, સાત વ્યાહતિના હંદો છે. ગાયત્રીમંત્રના વિદ્યામિત્ર,
ઋષિ, સવિતા દેવતા ને ગાયત્રી હંદ છે. ગાયત્રીના શિરના પ્રજ્વલિ
ઋષિ; બ્રહ્મા, અગ્નિ, વાયુ ને આદિત્ય દેવતા, અને યજુર્ હંદ છે.
એ બધા મંત્રનો પ્રાણાયામમાં ઉપયોગ છે.

ગાયત્રીની આગળ જે સાત વ્યાહતિ છે તે સૂર્યના તેજના
વિશેષણરૂપે છે. સૂર્યનું ઉપાસના કરવા યોગ્ય જે તેજ (ભર્ગ) તે એજ
સાતે શોકમાં સાત કિરણોએ વ્યાપીને રહેલું છે એ તેનો લાવાર્થ છે.

ગાયત્રીનો શિરોભાગ પણ સૂર્યના તેજના વિશેષણરૂપે છે. તેનો અર્થ
આ પ્રમાણે છે:-[વળી એ તેજ] જલરૂપ, જ્યોતીરૂપ, રસરૂપ, અમૃતરૂપ,
વ્યાપકરૂપ, ઉપબળવનાર, રક્ષણ કરનાર, લય કરનાર તથા ૐકારરૂપ છે.

અત્રાઘ મહામાંગલ્યપ્રદે અમુકમાસે^૭ અમુકપક્ષે^૮ અમુક-
તિથૌ^૯ અમુકવાસરે^{૧૦} યથાવર્તમાનનક્ષત્રયોગકરણલંબમુદ્દર્ત-
સમવાયે એવંગ્રહગણવિશિષ્ટાયાં શુભપુણ્યતિથૌ મમોપાત્ત-
દુરિતક્ષયાર્થે પ્રાતઃસંધ્યોપાસનમહં કરિષ્યે ॥

૫૯૧ બંને હાથ બેઠી રાખી નીચેના મંત્રોદ્વારા ગાયત્રીનું
આવાહન કરવું:—

ૐ । ગાયત્રીં ત્ર્યક્ષરાં બાલાં સાક્ષમૂત્રકમંડલુઃ ॥

રક્તવસ્ત્રાં ચતુર્વક્ત્રાં, હંસવાહનસંસ્થિતામ્ ॥૧॥

૭ અહીં જે માસ હોય તે કહેવો:—જેમ કાર્તિકમાસે, માર્ગ-
શીર્ષમાસે, પૌષમાસે, માઘમાસે, ફાલ્ગુનમાસે, ચૈત્રમાસે,
વૈશાખમાસે, જ્યેષ્ઠમાસે, આષાઢમાસે, શ્રાવણમાસે, ભાદ્રપદ-
માસે, આશ્વિનમાસે, અધિકમાસે ।

૮ અહીં જેમાંનું જે પખવાડિયું હોય તે કહેવું:—જેમ શુક્લપક્ષે,
કૃષ્ણપક્ષે.

૯ અહીં જે તિથિ હોય તે કહેવી:—જેમ પ્રતિપત્તિથૌ, દ્વિતીયા-
યાં તિથૌ, તૃતીયાયાં તિથૌ, ચતુર્થ્યાં તિથૌ, પંચમ્યાં તિથૌ,
ષષ્ઠ્યાં તિથૌ, સપ્તમ્યાં તિથૌ, અષ્ટમ્યાં તિથૌ, નવમ્યાં તિથૌ,
દશમ્યાં તિથૌ, એકાદશ્યાં તિથૌ, દ્વાદશ્યાં તિથૌ, ત્રયોદશ્યાં
તિથૌ, ચતુર્દશ્યાં તિથૌ, પૌર્ણમાસ્યાં તિથૌ, અમાવાસ્યાં તિથૌ.

૧૦ અહીં જે વાર હોય તે બોલવો:—જેમ રવિવાસરે, સોમ-
વાસરે, મંગલવાસરે, બુધવાસરે, ગુરુવાસરે, શુક્રવાસરે,
શનિવાસરે.

બ્રહ્મણીં બ્રહ્મદૈવત્યાં, બ્રહ્મલોકાનિવાસિનીમ્ ।

આત્રાહ્યામ્યહં દેવીમાયાતીં મૂર્યમંડલાત્ ॥૨॥

આગચ્છ વરદે દેવિ, ત્ર્યક્ષરે બ્રહ્મવાદિનિ ।

ગાયત્રિ છંદસાં માતર, બ્રહ્મયોનિ નમોઽસ્તુ તે ॥૩॥

એ પ્રમાણે આવાહન કર્યા પછી નીચેના મંત્રો બોલી પોતાના મસ્તકપર માર્જન કરવું:—

ૐ આપો હિ ણા મયોશ્રુવસ્તા ન ઋર્જે દધાત્તન ।

મહેરણાય ચક્ષસે ॥૧॥ ૐ યો વઃ શિવતમો રસસ્તસ્ય

જાજ્ઞયતેહ નઃ । ઊશતીરિવ માતરઃ ॥૨॥ ૐ તસ્મા અરક્ષમામ

કૌં યસ્ય ક્ષયાય જિન્વથ । આપો જનયથા ચ નઃ ॥૩॥

એના આંખરીપ સિંધુદ્રીપ ઋષિ, જલ દેવતા ને માયત્રી છંદ છે. માથા ઉપર માર્જન કરવામાં તેનો ઉપયોગ છે. માર્જન પ્રત્યેક ચરણને અંતે ક્રિયા મંત્રને અંતે કરવું જોઈએ.

પછી નીચેના મંત્ર બોલી આચમન લેવું:—

ૐ મૂર્યશ્ચ મા મન્યુશ્ચ મન્યુપતયશ્ચ મન્યુકૃતેભ્યઃ પાપેભ્યો

રક્ષતામ્, યદ્રાત્ર્યા પાપમર્કાર્ષમ્, મનસા વાચા હસ્તાભ્યામ્,

પદ્ભ્યામુદરેણ શિશ્ના, રાત્રિસ્તદવલંપતુ, યત્કિંચ દુરિતં

મયિ, ઇદમહં મામમૃતયોનૌ, મૂર્યે જ્યોતિષિ જુહોમિ સ્વાહા॥

એના નારાયણ ઋષિ, સૂર્ય દેવતા ને અનુષ્ટુપ્ છંદ છે, અને મંત્રાચમન લેવામાં તેનો ઉપયોગ છે.

એ પ્રમાણે આચમન કરી રહ્યા પછી જમણી હથેળીમાં જલ સંખી, ડાબા હાથના અંગૂઠાવડે નાકનું ડાણું છિદ્ર દગાવી રાખી,

જમણી હથેળીને નાકના જમણા છિદ્રની આગળ રાખી, નીચેનો મંત્ર મનમાં બોલી, તે જપ્તપર તે છિદ્રદ્વારા રચક કરવો. પછી તે જલને જોયાવિના ડાબી બાજુએ શીઘ્ર ફેંકી દેવું, ને તે જલમાં નીકળેલા પાપપુરુષના સહસ્ર કટકા થઈ ગયા એવી ભાવના કરવી.

ૐ । દ્રુપદાદિવ મુમુચાનઃ સ્વિન્નઃ સ્નાતો મલાદિવ ।

પૂતં પવિત્રેણેવાજ્યમાપઃ શુંઘન્તુ મૈનસઃ ॥૧॥

ઉપરના મંત્રના કોડિકલરાજપુત્ર ઋષિ, જલ દેવતા ને અનુદ્રુપ ઇંદ્ર છે, અને અધર્મર્ષણ કરવામાં તેનો ઉપયોગ છે.

એવી રીતે અધર્મર્ષણ કરી રહ્યા પછી હથેળી ઘોઘ આચમન લેવું. ત્યારપછી સૂર્યના સામા બિંબા રહી, બોજામાં કિંવા અર્ધઆમાં જલ લઈ, સંપ્રણવ ત્રણ વ્યાહૃતિસહિત ગાયત્રીમંત્રવડે શ્રીસૂર્યને ત્રણ અર્ધ્ય અપવા. જે અનુદ્રુપના હોય તો તે અર્ધ્ય ચંદન, અક્ષત તથા પુષ્પસહિત આપવા. જે દિવસ બિગી ગયા પછી સંધ્યા કરવામાં આવે તો પ્રાચશ્રિત્તનિમિત્ત પુષ્પસહિત એક ચોથો અર્ધ્યઉપરની રીતે આપવો. અર્ધ્ય આપતી વેલા તર્જની તથા અંગૂઠાને અડવા દેવાં નહિ, ને બોજાને ઉંચો લાવી સૂર્યને અર્પણ કરતા હોઘએ તેમ બીજી તરલાણીમાં થોડું જલ નાંખી તેમાં કે બીજી પવિત્ર જગાએ તે જપ્ત રેડવું.

પછી ૐ અસાવાદિત્યો વ્રહ્મ એ મંત્ર બોલી પોતાના આસનને પ્રદક્ષિણા કરીને, અથવા જમણા હાથમાં જપ્ત લઈ ખેડાં ખેડાં પ્રદક્ષિણાની રીતે શરીરની આસપાસ તે હાથ ફેરવીને જપ્ત છાંડવું. ત્યારપછી આચમન લઈ એક પ્રાણાયામ કરવો. પછી યંને પમના ફળાપર બિંબા રહી, હાથ જોડીને અથવા યંને હાથ ઉંચા કરીને યંને કિરતનો શ્રીસૂર્યમાં રાખીને નીચેના ચાર મંત્રોદ્વારા શ્રીસૂર્યનું ઉપરશીવ

કરવું. એ મંત્રોમાંના પહેલા એ મંત્રોના પ્રસ્કણ, ત્રીજાના અંતિરાના પુત્ર કુત્સ ને ચોથાના હૃદયઅથર્વાણના પુત્ર એ ઋષિઓ છે; એ મંત્રોના દેવ સૂર્ય છે; અને અનુષ્ટુપ, ગાયત્રી, ત્રિષ્ટુપ ને ઉષ્ણિક એ તેના છંદો છે. સૂર્યનું ઉપસ્થાન કરવામાં તેનો ઉપયોગ છે; —

ૐ ઉદયં તમસસ્પરિ સ્વઃ પश्यन्ત उत्तरम् । ॐ દેવં શ્વેત્રા
મૂર્યમંગન્મ જ્યોતિરુત્તમમ્ ॥૧॥ ૐ । ઉદુ ત્વં જાતર્ષેદસં-દેવં
વહન્તિ કેતવઃ । દશે વિશ્વાય મૂર્યમ્ ॥૨॥ ૐ ચિત્રં દેવાનાં-
મુદગાદનીકં ચક્ષુર્મિત્રસ્ય વરુણસ્થામેઃ । આપા દ્યાવાપૃથિવી
અન્તરિક્ષં મૂર્ય આત્મા જગતસ્તસ્થુષશ્ચ ॥૩॥ ૐ તચ્ચર્ધુદવઢિતં
પૂરસ્તાચ્છુક્ર-ચરત્ । પश्येम शरदः शतं जीवेम शरदः शतं
शृणुयाम शरदः शतं प्रब्रवाम शरदः शतमहीनाः स्याम
शरदः शतं भूयश्च शरदः शतात् ॥૪॥

ઉપસ્થાન કરી રહ્યા પછી જિભા રહીને સ્થિરચિત્તે હસ, અઠા-
વીસ, એક સો આઠ કે એક સહસ્ત્ર આઠ ગાયત્રીમંત્રનો જપ એકની
ભાવનાપૂર્વક કરવો. જપ કરમાલાથી કિંવા રુદ્રાક્ષની માંલોથી હાથને
નાભપર રાખી તેપર વસ્ત્ર હાંકીને કરવાનો છે. અનામિકાનો વચ્ચેનો
વેઠો, પછી તેનો પહેલો વેઠો, પછી ટચલીનો પહેલો, બીજો ને
ત્રીજો વેઠો, પછી અનામિકા ને મધ્યમાના ઉપલ્યા વેઠો ને પશ્ચાત્
તર્જનીનીં ત્રીજો, બીજો ને પહેલો વેઠો મળીને કરમાલા થાય છે.
મધ્યમાનો પહેલો તથા બીજો વેઠો એ કરમાલાનો સુમેરુ ગણાય
છે. જપ કરતી વેલા આડુંઅવળું તથા ઉંચુંનીચું નેકું નનકિ
હસવું નહિ, તેજ પ્રાણની સાથે ભાષણ પણ ન કરવું. આખરે હિમ

નિષ્પાતે નીચેનો મંત્ર બોલી ગાયત્રીનું વિસર્જન કરવું. વિસર્જનનો મંત્ર બોલતી વેલા ખંને કરતલો સૂર્યસામાં રાખવાં:—

ૐ । ઉત્તમે શિખરે જાતા, ભૂમ્યાં પર્વતમૂર્ધનિ ।

બ્રાહ્મણેભ્યોઽમ્યનુજ્ઞાતા, ગચ્છ દેવિ યથાસુખમ્ ॥૧॥

પછી દેહાભિમાનની નિવૃત્તિ માટે ગુરુ, દેવ અને બ્રાહ્મણને ખંને હાથ જોડી, તેમનો ગૃધ્રીને સ્પર્શ થાય એવી રીતે તેમને રાણી, તમસ્કારી કે કર્ણા. ત્યાર પછી બે આચમન લેવાં.

પછી સુનેન પ્રાતઃસંધ્યાચ્ચેન કર્મણા મગવાન્ શ્રીપરમેશ્વરઃ પ્રીયતાં ન મમ ॥ એમ બોલી પ્રાતઃસંધ્યાની સમાપ્તિ કરવી.

। ઇતિ પ્રાતઃસંધ્યા ॥

॥ અથ માંધ્યાહ્નસંધ્યા ॥

પ્રાતઃસંધ્યા કરતાં માધ્યાહ્નસંધ્યામાં જે વિશેષ છે તે કર્ણાવવામાં આવે છે:—

૧૧ આચાર્યના સ્વરૂપની ભાવના કરી જોડેલા હાથથી તેમને નમસ્કાર કરવા, અને પછી જોડેલા હાથ પદક્ષિણાની રીતે માથાની આસપાસ ફેરવી નીચેનો મંત્ર બોલી સૂર્ય તથા અગ્નિ આદિ દેવોને અને બ્રાહ્મણોને નમસ્કાર કર્યાની નમન કરી ભાવના કરવી:

ૐ । આસત્યલોકાત્પાતાલાદાલોકાલોકપર્વતાત્ ।

યે સંતિ બ્રાહ્મણા દેવાસ્તેભ્યો નિત્યં નમો નમઃ ॥૧॥

નમસ્કાર કરવાનો પ્રાચીન શિષ્ટાચાર તો આ પ્રમાણે છે:—

આચાર્યાદિને ઉપસગ્રહણ કરવું. પોતાનાં ગોત્રપ્રવરાદિ બોલી પોતાના જમણા અને ડાબા કાનને કમથી ડાબે અને જમણે હાથે સ્પર્શ કરી પછી આચાર્ય સમીપ હોય તો આચાર્યના જમણા ચરણને જમણે હાથે

સંકલ્પમાં માધ્યાહ્નિક સંધ્યોપાસનમહં કરિષ્યે એમ મહેતુ

આવાહન નીચેના મંત્રોદ્ધાર કરવું:—

ૐ । સાવિત્રીં યુવતીં શુક્લાં, શુક્લવસ્ત્રાં ત્રિલોચનામ્ ।

ત્રિશૂલિનીં વૃષારૂઢાં યજુર્વેદેન સંસ્થિતામ્ ॥૧॥

રુદ્રાણીં રુદ્રદૈવત્યાં, રુદ્રલોકનિવાસિનીમ્ ।

સાવિત્રિ છંદસાં માતા, રુદ્રયોનિ નમોઽસ્તુ તૈ ॥૨॥

મન્ત્રાચમન નીચેના મન્ત્રોદ્ધાર કરવું:—

ૐ । આપઃ પુનન્તુ પૃથિવીં, પૃથિવી પૂતા પુનાતુ મામ્ ।

પુનન્તુ બ્રહ્મણસ્પતિર્, બ્રહ્મ પૂતા પુનાતુ મામ્ ॥૧॥

યદુચ્છિદ્રમભોજ્યં ચ, યદ્વા દુશ્વરિતં મમ ।

સર્વં પુનન્તુ મામાપોઽસતાં ચ પ્રેતિગ્રહં સ્વાહા ॥૨ી॥

એ મન્ત્રોના નારાયણ ઋષિ, જલ દેવતાને ગાયત્રી છંદ છે.

ગાયત્રી મન્ત્રવડે શ્રીસૂર્યને એક અર્ધ ઉચે બિછાળાને આપવા.

અને તેમના ડાબા અરણ્યને ડાબે હાથે સ્પર્શ કરીને મસ્તકે નમાવવું

તે ઉપસંગ્રહણ કહેવાય છે. મોત્રપ્રવરદિનું નીચેની રીતે ઉચ્ચારણ

કરવું, આચાર્યવિનાનાને, તો, દેવાદિને માત્ર નમનજ કરવું.

અમુકગોત્રોત્પક્ષોઽહં અમુકપવરાન્વિતોઽહં શુક્લયજુર્વેદાંત-

ર્ગત અમુકશાસ્ત્રાધ્યાયી અમુકશર્મા (વર્મા વા ગુપ્તોઽહં) મ્હો

આચાર્ય ત્વાં અભિવાદયામિ । મ્હો વૈશ્વાનર ત્વાં અભિવાદયામિ ।

મ્હોઃ સૂર્યાચંદ્રમસૌ યુવાં અભિવાદયામિ । મ્હો યાજ્ઞવલ્ક્ય

ત્વાં અભિવાદયામિ । મ્હો ઈશ્વર ત્વાં અભિવાદયામિ ॥૧૧૧૧

ગાયત્રીમંત્રનો જપ હૃદયની આગળ હાથ રાંધી તેજ વસ્ત્ર ઢાંકીને કરવો.

ગાયત્રીનું વિસર્જન નીચેના મંત્રથી કરવું:—

ૐ ઉત્તમે શિશ્વરે જાતા, भूभ्यां पर्वतमूर्धनि ।

रुद्रयोनि संमुत्पन्ना, गच्छ देवि यथासुखम् ॥ ૧ ॥

સમાપ્તિમાં અનેન માધ્યાહ્ન સંધ્યાષ્ટકેજ ધૃત્યાદિ કહેવું.

બાકીનું બીજું બધું પ્રાતઃસંધ્યા પ્રમાણે કરવું.

॥ इति संध्याहसंध्या ॥

॥ अथ सायंसंध्या ॥

પ્રાતઃસંધ્યાનાં કરતાં સાયંસંધ્યામાં જે વિશેષ છે તે દર્શાવવામાં આવે છે:—

સાયસંધ્યા પશ્ચિમાભિમુખે બેસીને કરવી ગાયત્રીજપ પણ તેજ દિશાભણી મુખ રાખીને બેસીને કરવો.

સંકલ્પમાં સાયંસંધ્યોપાસનમહં કરિષ્યે એમ કહેવું.

આવાહન નીચેના મંત્રા વડે કરવું:—

ૐ । वृद्धां सरस्वतीं कृष्णां, पीतवस्त्रां चतुर्भुजाम् ।

शंखजक्रगदापद्महस्तां गरुडबाहिनीम् ॥

वदर्याश्रममावासामायातीं सूर्यमंडलात् ॥ ૧ ॥

આગચ્છ વરદે દેવિ, त्र्यक्षरे विष्णुवादिनि ।

भारति छंदसां मातर, विष्णुयोनि नमोऽस्तु ते ॥ ૨ ॥

મંત્રાચમન નીચેના મંત્ર બોલીને લેવું:—

ૐ अग्निश्च वा मन्थुश्च मन्थुपतयश्च मन्थुकुलेभ्यः सापेक्षी
रसंताम्, मदक्तं पापमकार्षम्, मनसा वाचा हस्ताभ्याम्,

પદ્મ્યામુદરેણ શિશ્ના, અદસ્તદવલુંપતુ, યત્કિંચ દુરિતં મયિ,
ઇદમહં મામમૃતયોનૌ, સત્યે જ્યોતિષિ જુહોમિ સ્વાહા ॥

એ મંત્રના નાગાયણ ઋષિ, અગ્નિ દેવતા ને પ્રકૃતિ હંદ છે,
અને આયમન લેવામાં તેનો ઉપયોગ છે.

ગાયત્રીજપ બેસીને નાસિકાગ્રપાસે હાથ રાખી તેપર વસ્ત્ર
ઢાંકીને કરવો.

ગાયત્રીનું વિચરન નાચેનો મંત્ર બોલીને કરવું:—

ૐ ઉત્તમે શિશ્વરે જાતા, ભૂમ્યાં પર્વતમૂર્ધનિ ।

ચિષ્ણુયોનિ સમુત્પન્ના, મચ્છ દેવિ યથામુસ્તમ્ ॥ ૧ ॥

સમાપ્તિમાં અનેન સાયંસંધ્યાચ્ચેન ઇત્યાદિ કહેવું.

બાકીનો ભાગ પ્રાતઃસંધ્યા પ્રમાણે કરવો.

પ્રત્યેક સમય સંધ્યા કરી રહ્યાપછી શિષ્યા છોડી નામવ્રતી
આવરે કાદ નથી, ફરી છોડવી તો ખાછી તે વેલાસર બાધી લેવી.

॥ ઇતિ સાયંસંધ્યા ॥ ૧૨

॥ ઇતિ સંધ્યાપ્રયોગઃ ॥

॥ સૂતક્રમાં સંધ્યા કરવાનો વિધિ ॥

પ્રાણાયામ મંત્રરહિત કરવા, આયમન મંત્રરહિત લેઈ. ૐ
આપો હિ હ્રા ઇત્યાદિ મંત્રા મનમાં બણીને માર્જન કરવું. ગાયત્રીમંત્ર

૧૨ શ્રીકાત્યાયનઋષિને મતે સંધ્યામાં આયમન, ત્રણ પ્રાણા-
યામ, શ્રીસૂર્યને અર્ચ્યપ્રદાન, શ્રીસૂર્યનું ઉપરથાન ને યથાશક્તિ
આયત્રીજપ એ કર્તવ્ય છે, માટે જેમનાથી આ ગ્રંથમાં કહ્યા પ્રમાણે
સંધ્યા ન થઈ શકે તેમણે મંકલ્પ કર્યા પછી તેમુપ્પ અને અગ્નિ અગ્નત્યનો

૨૫૪ જોડીને તેવડે શ્રીસૂર્યને અર્ધ્યપ્રદાન કરવું. સૂર્યસ્થાન એ જંગમી આયમન ન કરવું, તેમ ઉપસ્થાન પણ ન કરવું. દશ ગાયત્રીમંત્રનો માનસ જપ કરવો.

॥ અથ બ્રહ્મયજ્ઞવિધિઃ ॥

પ્રાતઃકાલની કિંવા મધ્યાહ્નકાલની સંધ્યા કર્યાપછી અથવા વૈશ્વ-
દેવમાં કહેલે સ્થલે નિત્યપ્રતિ એક વારજ બ્રહ્મયજ્ઞ કરવો. દર્શાસનમ્મશ
પૂર્વાભિમુખે બેસી, આયમનપ્રાણાયામ કરી, નીચે પ્રમાણે સંકલ્પ કરવો:-

અત્રાઘ મહામાંગલ્યપ્રદે અમુકમાસે અમુકપક્ષે અમુક-
તિથૌ અમુકવાસરે ૐ તત્સત્પરમેશ્વરમીત્યર્થે યથાશક્તિ
બ્રહ્મયજ્ઞમહં કારિષ્યે ॥

પછી પ્રણવ અને ત્રણ વ્યાહૃતિસહિત ગાયત્રીનો એક વાર
પાઠ કરી પશ્ચાત્ નીચેના મંત્રા બળવા:-

ૐ ઇષે ત્વોર્જે ત્વા વાયવ સ્થ દેવો વઃ સર્વિતા પ્રાર્ષયતુ
શ્રેષ્ઠતમાય કર્મણ આપ્યાયધ્વમગ્ન્યાં ઇન્દ્રાય ભાગં પ્રજા-
વતીરનમીવા અયક્ષ્મા મા વસ્તેન ઈશત માગ્યશંસો ધ્રુવા
અસ્મિન્ગોપતૌ સ્યાત બહીર્યજમાનસ્ય પશૂન્પાહિ ॥ ૧ ॥ ૐ
હિરણ્મયેન પાત્રેણ સત્યસ્યાપિહિતં મુલ્કમ્ । યોઽસાવાદિત્યે
પુરુષઃ સોઽસાવહમ્ । ૐ ૩ મ્ સ્વં બ્રહ્મ ॥ ૧૭ ॥

ભાગજ કરવો. જેનાથી એ પ્રમાણે પણ ન બની શકે એવા પ્રમાદીએ
તો અર્ધ્યપ્રદાન ને દશ ગાયત્રીનો જપ એ કરવાં, પણ સંધ્યાનો કદો
પણ લોપ ન કરવો પ્રત્યેક દિવસે સંધ્યા શામાટે કર્તવ્ય છે તે બળવા
જગજ યાય તો શ્રીસંધ્યારહસ્ય વાંચો.

પછી નીચે પ્રમાણે જોલી બ્રહ્મચરની સમાપ્તિ કરવી:—

अनेन ब्रह्मयज्ञाख्येन कर्मणा भगवान् श्रीपरमेश्वरः
प्रीयतां न मम ॥

॥ इति ब्रह्मयज्ञविधिः ॥

॥ अथ तर्पणप्रयोगः ॥

તર્પણ માતઃકાલની અંધ્યા કર્યા પછી અથવા બ્રહ્મચર કર્યાપછી માત્ર એક વારજ કરવું.

દર્બાસનપર પૂર્વાભિમુખે બેસી, આચમનપ્રાણાયામ કરી, પછી નીચે પ્રમાણે અંકુષ કરવો:—

अत्राय महामांगल्यप्रदे अमुकमासे अमुकपक्षे अमुक-
तिथौ अमुकवासरे ॐ तत्सत्परमेश्वरप्रीत्यर्थं देवऋषिमनुष्य-
पितृतर्पणमहं करिष्ये ॥

પછી નીચેના મંત્રા જાણી દેવ, ઋષિ તથા પિતૃઓને ઉદ્દેશ તલસહિત જલનો વા એકલા જલનો એકઅંજલિ દેવો:—

ॐ आब्रह्मस्तंबपर्यंतं देवर्षिपितृमानवाः । तृप्यंतु पितरः
सर्वे मातृमातामहादयः ॥ १ ॥ अतीतकुलकोटीनां सप्तद्वीप-
निवासिनाम् । आब्रह्मभुवनाल्लोकादिदमस्तु तिलोदकम् ॥ २ ॥

એ અંજલિ દેવતીર્થથી એટલે આગળીઓના અગ્રીથી આપવો, ને અંજલિમાંનું જલ પવિત્ર ભૂમિપર વા તરબાણામાં નાંખવું પછી નીચે પ્રમાણે અર્પણનું ઉચ્ચારણ કરી તર્પણની સમાપ્તિ કરવી:—

अनेन यथाशक्ति देवऋषिमनुष्यपितृतर्पणाख्येन कर्मणा
पितृरूपी जनार्दनवासुदेवः प्रीयतां न मम ॥

॥ इति तर्पणप्रयोगः ॥

॥ अथ शिवपूजनविधिः ॥

ભસ્મનાં ત્રિપુલ્ક અને રુદ્રાક્ષ ધારણ કરી, આચમનપ્રણાયામ કરી, ૐ શ્રીમન્ મહાગણાધિપતયે નમઃ ॥ એમ બોલી, પછી નીચે પ્રમાણે સંકલ્પ કરેલાં:—

અન્નાદ્ય મહામાંગલ્યપ્રદે અમુકમાસે અમુકપક્ષે અમુકતિથૌ
અમુકવાસરે શ્રીસદાશિવપ્રીત્યર્થ અમુકશિવપૂજનમહં કરિષ્યે ॥

પછી પવિત્ર જલથી ભરેલા પૂજના કલશની પૂજા કરી શ્રીશં-
કરવું ધ્યાન કરવું, ને તે જલમાંથી થોડા જલવડે પૂજનાં સર્વ
દ્રવ્યોને તથા સ્વશરીરને આપો હિ છાં ॐ મંત્રથી પૂજા કરતા
પહેલાં પ્રોક્ષણ કરવું.

પછી નીચે પ્રમાણે પૂજા આરંભવી:—

ॐ નમઃ શિવાય સ્નાનં સમર્પયામિ ॥ ૐ નમઃ શિવાય
ગંધં સમર્પયામિ ॥ ૐ નમઃ શિવાય પુષ્પાણિ સમર્પયામિ ॥
ૐ નમઃ શિવાય ધૂપં સમર્પયામિ ॥ ૐ નમઃ શિવાય દીપં
સમર્પયામિ ॥ ૐ નમઃ શિવાય નૈવેદ્યં સમર્પયામિ ॥

ઉપરના મંત્રોવડે તે તે ઉપચારે અર્પણ કરી, પછી તેજ મંત્રથી
પ્રદક્ષિણા તથા નમસ્કાર કરવાં. પછી તે શિવપંચાક્ષરમંત્રનો દશ વાર
ક્રિવા એક સો આઠ વાર જપ કરી, પછી પ્રાર્થના કરવી, ને અંતે
નીચે પ્રમાણે બોલી તે પૂજા સમાપ્ત કરવી:—

अनेन पूजनेन श्रीसांबरत तांशवः प्रीयतां न मम ॥

॥ इति शिवपूजनाविधिः ॥

द्वादश ज्योतिर्लिंगानां नामो

सौराष्ट्रे सोमनाथं च, श्रीशैले मल्लिकार्जुनम् ।

उज्जयिन्यां महाकालमोंकारममलेश्वरम् ॥ १ ॥

परल्यां वैजनाथं च, डाकिन्यां भोमशंकरम् ।

सेतुबन्धे तु रामेशं, नागेशं दारुकावने ॥ २ ॥

वाराणस्यां तु विश्वेशं, त्र्यंबकं गौतमीतटे ।

हिमालये तु केदारं, घुसृणेशं शिवालये ॥ ३ ॥

एतानि ज्योतिर्लिंगानि सायंप्रातः पठेन्नर ।

सप्तजन्मकृतं पापं स्मरणेन विनश्यति ॥ ४ ॥

अष्टौकपात, आर्द्धशुद्ध, विश्वाक्ष, सुरेश्वर, जयंत, भद्रेश्वर,
त्र्यम्बक, अपराजित, वैवस्वत, सावित्र ते शंकर ओ अजीमांर
रुद्रनां नामो छे.

॥ अथ वैश्वदेवप्रयोगः ॥

पवित्र भूमिपर संमुख कुंड राप्पी, तेमां जे अभिपर पाद
क्षी होय ते अभिने स्थापन करी, तथा तेनी पासे धीवाणो लात
त्रांआना पात्रमां राप्पी, पूर्वाभिमुखे जेसी, आचमनप्राश्नाचार्य करी,
पक्षी नीचे प्रभावे संकल्प करेवाः—

अत्राद्य महासांगल्यप्रदे अमुकमासे अमुकपक्षे
अमुकवासरे श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं वैश्वदेवाख्यकर्माहं करिष्ये ॥

પછી કુંડમાંના અગ્નિને વાંસની લુંગળીથી ટુંકી, પ્રજ્વલિત કરી, અગ્નિનું ધ્યાન તથા આવાહન કરી, તે અગ્નિનું ચંદનાદિવડે પૂજન કરવું. પછી ઓં અગ્નયે નમો નમઃ ॥ એમ બોલી જમણા હાથમાં જલ લઈ કુંડની આસપાસ ઇશાનકોણથી ઇશાનકોણપર્યંત જલધારા કરવી. પછી લાવી રાખેલા ભાતનું ગાયત્રીમંત્રવડે પ્રોક્ષણ કરી તેવડે કુંડમાંના પ્રદીપ્ત અગ્નિમાં દેવતીર્થથી (જમણા હાથનાં આંગળીઓનાં અંગ્રાથી) નીચેના મંત્રોવડે આહુતિ દેવી;—

ૐ ભૂઃ સ્વાહા । इदमग्नये न मम ॥ ૐ भुवः સ્વાહા ।
इदं वायवे न मम ॥ ૐ स्वः સ્વાહા । इदं सूर्याय न मम ॥
ૐ भूर्भुव स्वः સ્વાહા । इदं प्रजापतये न मम ॥ ૐ अग्नये
स्विष्टकृते સ્વાહા । इदमग्नये स्विष्टकृते न मम ॥ इति देवयज्ञः ॥

પછી તે અગ્નિના પશ્ચિમભાગમાં ભૂમિપર જલથી એક વૈંતનું મંડલ કરી તેપર પૂર્વાંત્ર ત્રણ દર્બો પાથરી તેપર નીચે પ્રમાણે બલિદરણુ* કરવું:—

દક્ષિણભણી:— ૐ૧ ધાત્રે નમઃ । इदं धात्रे न मम ॥ ઉત્તર-
ભણી:—૨ ૐ વિધાત્રે નમઃ । इदं विधात्रे न मम ॥ મધ્યમાં:—
૩ ૐ વિશ્વેભ્યો દેવેભ્યો નમઃ । इदं वि० दे० न मम ॥ ૪ ૐ
વિશ્વેભ્યો ભૂતેભ્યો નમઃ । इदं वि० भू० न मम ॥ ઉત્તરભણી:—૫ ૐ
ભૂતાનાં ચ પતયે નમઃ । इदं भू० च प० न मम ॥ इति भूतयज्ञः॥

પછી ડાબો પગ વાળી, દક્ષિણભણી મુખ રાખી, અપસવ્ય થઈ, પિતૃતીર્થથી એટલે જમણા હાથના અંગૂઠા ને તળનીના મધ્યભાગથી અર્પણિષ્ટ અગ્નિનો પિટૃબલિ દક્ષિણભણી નીચેના મંત્રવડે મુકવો:—

ૐ આ બલિ દેવતીર્થથી મુકવા. બલિદરણુપદ આ પ્રમાણે થાય:—

૧ ઐ પિતૃભ્યઃ સ્વધાં । इदं पितृभ्यो न मम ॥ इति पितृयज्ञः ॥

પછી જનોધને સબ્ધ કરી અન્નરહિત થયેલા તે પાત્રમાં થોડું જલ નાંખી તે પાત્ર ઘોઈ તે જલ નીચેના મંત્રથી વાયવ્યપુણ્યમાં નાંખવું:-
૭ ઐ યક્ષ્મૈતસે નિર્જેજનઃ । इदं यक्ष्मणे न मम ॥ પછી બ્રહ્મ
ચર ન કર્યો હોય તો તે કરી, ધરમા દેવપૂજા હોય તો મંત્રપુષ્પપૂર્વક
ધૃતપકવાનાદિ નૈવેદ્ય સમર્પણ કરવું. પશ્ચાત્ જનોધને કંઠમાં કરી
મનુષ્યતીર્થથી એટલે ટચલી આંગળીનાં મૂલની આંગળીથી હિતરભણી
નીચેનો મંત્ર બોલીએક ગ્રાસ જેટલું અન્ન મૂકવું:-૮ ઐ હંત તે સનકાદિ-
મનુષ્યેભ્યઃ । इदं सनकादिमनुष्येभ्यो न मम ॥ इति मनुष्ययज्ञः ॥

પછી ગાયને માટે તથા શ્વાનને માટે થોડું થોડું અન્ન કાઢી
રાખવું. પશ્ચાત્ કુંડમાંથી વિભૂતિ લઇ તે લલાટ, કંઠ, એ બાહુમૂળ ને
હૃદય એ સ્થાને ધારણ કરી નીચના મંત્રથી અગ્નિનું વિસર્જન કરવું:-

પૂર્વ

* ૨ ઐ વિધાત્રે નમઃ ૧ ઐ ધાત્રે નમઃ *

* ૫ ઐ ભૂતાનાં ચ પ૦

*

* ૮ ઐ હંત તે ૦ ૪ ઐ વિ ૦ મૂ ૦ ૬ ઐ પિતૃ ૦ *

*

* ૭ ઐ યક્ષ્મૈ ૦ ૨ ઐ વિ ૦ દે ૦ નમઃ

હિતર

લક્ષિણ

પશ્ચિમ

મચ્છ ગચ્છ સુરશ્રેષ્ઠ સ્વસ્થાને પરમેશ્વર ।

યથા બ્રહ્માદયો દેવાસ્તથ ગચ્છ હુતાશન ॥ ૧ ॥

પછી નીચે પ્રમાણે બોલી તે કર્મ શ્રીપરમેશ્વરને અર્પણ કરવું—

અનેન વૈન્દવ્યસ્થેન કર્મણા શ્રીપરમેશ્વરઃ પ્રીયતાં ન મમ ॥

પછી કોઇ પૂજ્ય અતિથી આવેલા હોય તો તેને ભોજન કરાવી પછાત ગૃહસ્થે કુટુંબસહિત ભોજન કરવું.

સૂચના:—પિતા વૈશ્વદેવ કરતા હોય તો પિતાથી અવિભક્ત પુત્ર ગ્રામોત્તરમાં પોતે રહેતો હોય તો પણ પૃથક વૈશ્વદેવ કરવો નહિ, માત્ર વ્યાહતિથી ત્રણ આહુતિ અગ્નિને આપવી, ને ગોગ્રાસ તથા જ્ઞાનભાગ કાઢવા.

પિતા વૈશ્વદેવ ન કરતા હોય તો પિતાના પ્રતિનિધિરૂપે પુત્ર સમગ્ર વૈશ્વદેવ કરવો.

॥ इति वैश्वदेवप्रयोगः ॥

II अथ भोजनविधिः ॥

જલથી કરેલા ચતુષ્કોણમંડલપર ભોજનપાત્રા રાખી, તેમાં ઘૃતાદિયુક્ત અન્ન પીરસાયાપછી જમણા હાથમાં જલ લઈ ગાયત્રી-મંત્રવડે તે જલથી પીરસેલા અન્નનું સંપ્રોક્ષણ કરી તે પરમાત્માને અર્પણ કરવું. પછી દિવસે ઓં સત્યં ત્વર્તેન પરિવિચ્ચામિ એ મંત્રવડે તથા રાત્રિએ ક્રતં ત્વા સત્યેન પરિવિચ્ચામિ એ મંત્રવડે પાત્રની આસપાસ પંક્તિનિવારણાર્થે પ્રદક્ષિણાની રીતે જલધારા કરી.

પછી જમણેથી ડાબીબણી જળ તેવી રીતે પાત્રસંમુખ નાની જલધારા કરી તે કેકાણે જમણીબણીથી ડાબીબણી જળ એમ નીચે

પ્રમાણે બોલી ધીવાળા ભાતના ત્રણ અણિ મૂકવા—૧ લો:—ૐ
 ભૂવતયે સ્વાહા નમઃ ॥ ૨ જો:—ૐ ભુવનવતયે સ્વાહા નમઃ ॥
 ૩ જો:—ૐ ભૂતાનાં વતયે સ્વાહા નમઃ ॥

પછી ૐ અમૃતોપસ્તરણમસિ સ્વાહા એ મંત્રવડે જમણા
 હાથમાં રાખેલા પાણીનું આચમન કરવું. પછી ડાબા હાથ વડે ભોજન
 પાત્રને સ્પર્શ કરી, તથા મૌન ધારણ કરી, ૐ પ્રાણાય સ્વાહા,
 ૐ અપાનાય સ્વાહા, ૐ વ્યાનાય સ્વાહા, ૐ સમનાય સ્વાહા,
 ૐ ઉદાનાય સ્વાહા એવા પાંચ મંત્રોવડે, પ્રત્યેક મંત્ર એક એમ પાંચ
 આહુતિ ધીવાળા અથવા દુધવાળા ભાતની પ્રાણને આહુતિ આપરી પછી
 પાત્રપરથી ડાબો હાથ ઉપાડી લઘ, ધોઈ, જલનો સ્પર્શ તે હાથની
 અનામિકાવડે બન્ને નેત્રને કરવો. ત્યારપછી રુચિપ્રમાણે જમવું. પાત્રનો
 સ્પર્શ તથા મૌન એ પ્રાણાહુતિસુધી આવશ્યક છે. પછી રાખવાં કે ન
 રાખવાં તે સ્વેચ્છાપર છે. ખૂણાઓ લણી મુખ રાખી ભોજન ન કરવું.
 જમી રહ્યા પછી શેષ અન્નમાંથી પાત્રની ડાબી બાજુએ એક ચિત્રાહુતિ
 મૂકવી. પછી જમણા હાથમાં પાણી લઘ ૐ અમૃતાપિધાનમસિ
 સ્વાહા એ મંત્રવડે ઉત્તર આપોશનનું અર્ધું પાણી પી જઈ અર્ધું જે
 ઠેકાણે ચિત્રાહુતિ મૂકેલ છે તે ઠેકાણે પિતૃતીર્થની રીતે એટલે અમૂકા
 ને તર્જનીના મધ્યભાગથી રેડવું. પછી હાથમુખ ધોઈ, સેળ કાગળા
 ફેરી, એ આચમન લેવાં.

બન્ને પ્રકારના આશીર્વામાં જમવાસમયનું અલિહાન, પાંચ પ્રાણા-
 હુતિ ને કાબે હાથે પાત્રનો સ્પર્શ છત્યાદિ કલા પ્રમાણે કરવા, તેમજ
 ત્યાગ ન કરવો.

॥ इति भोजनविधिः ॥

—II. અથ યજ્ઞોપવિતધારણપ્રયોગઃ ॥

સૂતકની તથા ગ્રહણની સમાપ્તિએ, ચાર માંસે અથવા આકરિમક રીતે ત્રુટી ગય ત્યારે કે એવે બીજે પ્રસંગે નીચેના વિધિપ્રમાણે ક્રિયે નવું જનોઘ ધારણ કરવું જોઈએ.

પૂર્વાભિમુખે કિંવા ઉત્તરાભિમુખે બેસી, યજ્ઞોપવીતનું જલથી પ્રક્ષાલન કરી, પશ્ચાત્ આચમન લઇ, એક પ્રાણાયામ કરવો. પછી જમણી હથેળીમાં વા આચમનીમાં જલ લઇ નીચે પ્રમાણે સંકલ્પ કરવો:—

અત્રાગ્ર મહામાંગલ્યપદે અમુકમાસે અમુકપક્ષે અમુકતિથૌ અમુકવાસરે મમ શ્રૌતસ્માર્તકર્માનુષ્ઠાનસિદ્ધયર્થે નવીનયજ્ઞોપવીતધારણમહં કરિષ્યે ॥

પછી તે યજ્ઞોપવીત કરસંપુટમાં રાખી તેનું દશ ગાયત્રી મંત્રવડે અભિમન્ત્રણ કરવું.

પછી બંને હાથનાં અંગુઠાતર્જની તથા કનિષ્ઠિકામધ્યમાની વચ્ચે જનોઘી રાખી, બંને હાથ ઉંચા કરી, ૐ તચ્ચશ્ચુર્દેવહિતં પુરસ્તાન્નચ્છુક્રમુષ્ણરત્ પદ્યે૦ એ મંત્ર પૂરે બોલી તે જનોઘ શ્રીસૂર્યને દેખાડવું. પછી નીચેના મંત્રો બોલવા:—

ૐ । યજ્ઞોપવીતં પરમં પવિત્રં, પ્રજાપતેર્યત્સહજં પુરસ્તાત્ ।

આયુષ્યમધ્યં પ્રતિમુશ્ચ શુભ્રં, યજ્ઞોપવીતં બલમસ્તુ તેજઃ ॥ ૧ ॥

ૐ યજ્ઞોપવીતમસિ યજ્ઞસ્ય ત્વા યજ્ઞોપવીતેનોપનહ્યામિ ॥ ૨ ॥

એ મન્ત્રો બોલી, બંને હાથ નીચા કરી, ડાબા ખભાપર ડાબા હાથદ્વારા તે ધારણ કરવું. પછી આચમન લેવું. ગૃહસ્થ હોય તેણે તેવીજ રીતે બીજું જનોઘ ધારણ કરવું. પશ્ચાત્ દશ ગાયત્રીમંત્રનો

જપ કરી પછી જૂનું ઉપવીત ઝૂં સમુદ્રં ગચ્છ સ્વાહાં એ મંત્ર બોલીને કિંવા ઘસાવહિનપર્યંતં બ્રહ્મ ત્વં ધારિતં મયા ઝીર્ણસ્વાત્વ-
ત્પરિત્યાગો ગચ્છ સૂત્ર યથાસુખમ્ ॥ એ મંત્રનું ઉચ્ચારણ કરીને શિરોમાર્ગથી કાઢી નાંખવું, ને કરેલો જપ શ્રીસૂર્યભગવાનને નીચે પ્રમાણે બોલી અર્પણ કરવો:—

અનેન નવયજ્ઞોપવીતધારણાર્થે કૃતેન યથાશક્તિ ગાયત્રી-
જપકર્મણા શ્રીસવિતાદેવતા પ્રીયતાં ન મમ ॥

॥ इति यज्ञोपवीतधारणप्रयोगः ॥

॥ अथ श्रीदक्षिणामूर्तिस्तोत्रम् ॥

વિશ્વં દર્પણદૃશ્યમાનનગરીતુલ્યં મિજાર્ગતં,
પદ્યક્ષાત્મનિ માયયા બહિરિવોદ્ભૂતં તથા નિદ્રયા ।
યઃ સાક્ષાત્કુરુતે પ્રબોધસમયે સ્વાત્માનમેવાદ્યય ,
તસ્મૈ શ્રીગુરુમૂર્તયે નમઃ इदं श्रीदक्षिणामूर्तये ॥ १. ॥

અર્થ:—દર્પણમાં દેખાતી પ્રતિબિંબિત નગરીની પેઠે પોતાના અંતઃકરણમાં રહેલા વાસનામય વિશ્વને જેમ નિદ્રાએ કરીને બહારના જેવું દેખાએ છીએ તેમ આત્મામાં કલ્પિત રીતે રહેલા આ જગતને માયાએ ને દૃશ્યની વાસનાએ કરી બહાર ઉદ્ભૂતની પેઠે દેખતાં છતાં જે આત્માના જ્ઞાનના સમયમાં અદ્યયરૂપ પોતાના આત્માનેજ અપરોક્ષ કરે છે તે શ્રીસદ્ગુરુની મૂર્તિરૂપ શ્રીદક્ષિણામૂર્તિને મારા આ હિનભાવ-
વાળા નમસ્કાર હો. ૧

બીજસ્યાંતરિવાંકુરો જગદિદં પ્રાહ્નિર્વિકલ્પં પુનર્,
માયાકલ્પિતદેશકાલકલનાવૈચિત્ર્યચિત્રીકૃતમ્ ।

માયાવીવ વિજૃંભયત્યપિ મહાયોગીવ યઃ સ્વેચ્છયા,
તસ્મૈ શ્રીગુરુમૂર્તયે નમઃ इदं શ્રીદક્ષિણામૂર્તયે ॥ ૨ ॥

અર્થ:—વૃક્ષાદિના બીજની અંતર સૂક્ષ્મ અંકુરની પેઠે આ પ્રતીત થતું જગત પૂર્વે નિર્વિકલ્પ (નામરૂપાદિની કલ્પનાથી રહિત), હવે, પછી પોતાની માયાવડે જેમણે કલ્પિત દેશકાલની કલ્પનાથી નામ-રૂપાદિની વિચિત્રતાએ કરી વિચિત્રની પેઠે કર્યું છે. જેઓ માયાવીની (બાહ્યગરની) પેઠે અને મહાયોગીની પેઠે સ્વેચ્છાએ આ સંસારરૂપ વિલક્ષણુ વિલાસને કરે છે તે શ્રીસદ્ગુરુની મૂર્તિરૂપ શ્રીદક્ષિણામૂર્તિને મારા આ દીનભાવવાળા નમસ્કાર હો. ૨

यस्यैव स्फुरणं सदात्मकमसत्कल्पार्थगं भासते,
साक्षात्तत्त्वमसीति वेदवचसा यो बोधयत्याश्रिताम् ।

यत्साक्षात्करणान्नवेद्य पुनरावृत्तिर्भवांभोनिधौ,
तस्मै श्रीगुरुमूर्तये नमः इदं श्रीदक्षिणामूर्तये ॥ ૩ ॥

અર્થ:—જેનું સ્ફુરણુ (જ્ઞાન) સદૃશ છતાં અસતતા જેવા આ દૃશ્ય પદાર્થોમાં અનુરૂપ (પરોવાદને રહેલું) ભાસે છે, અને જે “તત્ત્વમસિ” (તે બ્રહ્મ તું છે) આ છંદોગ્યોપનિષદના વચનવડે શરણુગતોને બ્રહ્મનો સાક્ષાત્ ભોધ કરે છે, વળી જેના દૃઢ સાક્ષાત્કારથી આ દુઃખમય સંસાર સાગરમાં બ્રહ્મજ્ઞાનીનો પુનર્જન્મ થાય નહિ તે શ્રી સદ્ગુરુમૂર્તિરૂપ શ્રીદક્ષિણામૂર્તિને મારા આ દીનતાયુક્ત નમસ્કાર હો. ૩

નાનાહિદ્રયદોરસ્થિતમહાદીપમમાસ્રરં,
જ્ઞાનં યસ્ય તુ ચક્ષુરાદિકરણદ્વારા વહિઃ સ્પંદતે ।
જાનામીતિ તમેવ ભાંતમનુભાત્યેતત્સમસ્તં જગત્,
તસ્મૈ શ્રીગુરુમૂર્તયે નમઃ ઇદં શ્રીદક્ષિણામૂર્તયે ॥ ૪ ॥

અર્થ:—ધણું હિદ્રોવાળા ધડાના ઉદરમાં રહેલા મોટા પ્રકાશમય દીવાના પ્રકાશના જેવું પ્રકાશવાળું જેનું જ્ઞાન સ્થૂલ શરીરમાંથી અક્ષુભદિ ઈન્દ્રિયો દ્વારા બહાર રધુર છે. “ હું જાણું છું ” એવી રીતે પ્રથમ તેનાજ ભાસમાન થયા પછી આ સમસ્ત જગત્ તેને બાસે છે તે શ્રી સદ્ગુરુમૂર્તિરૂપ શ્રીદક્ષિણામૂર્તિને મારા આ દીનભાવવાળા નમસ્કાર હો. ૪

દેહં પ્રાણમર્પીન્દ્રિયાણ્યપિ ચલાં બુદ્ધિ ચ શૂન્યં વિદુઃ,
સ્ત્રીબાલાંધજડોપમાસ્ત્વહમિતિ ભ્રાંતા મૃશં વાદિનઃ ।
માયાશક્તિવિલાસકલ્પિતમહાવ્યામોહસંહારિણે,
તસ્મૈ શ્રીગુરુમૂર્તયે નમઃ ઇદં શ્રીદક્ષિણામૂર્તયે ॥ ૫ ॥

અર્થ:—સ્ત્રી, બાલક, અંધ અને જડની ઉપમાવાળા આર્વાક આદિ ધણું ભ્રાંતવાદિપુરુષો તો સ્થૂલદેહને, મુખ્યપ્રાણને, અગ્નીઆર ઈન્દ્રિયોને, ચંચલ સ્વભાવવાળા બુદ્ધિને અને શૂન્યને (અભાવને) “ હું છું ” (એ મારું સાચું સ્વરૂપ છે) એમ જાણે છે. તે માયાશક્તિના કાર્યરૂપ આ કલ્પિત ને દુઃખદ મહાવ્યામોહને સંહાર કરનારા શ્રીસદ્ગુરુની મૂર્તિરૂપ શ્રીદક્ષિણામૂર્તિને મારા આ શ્રદ્ધાભક્તિવાળા નમસ્કાર હો. ૫

રાહુગ્રસ્તાદિવાકરેંદુસદૃશો માયાસમાચ્છાદનાત્,
સન્નિવૃત્તઃ કરણોપસંહરણતો યોઽમૃતસુખસઃ પ્રમાત્ર ।

પ્રાગસ્વાપ્સમિતિ પ્રવોધસમયે યઃ પ્રત્યભિજાયતે,
તસ્મૈ શ્રીગુરુમૂર્તયે નમઃ इदं श्रीदक्षिणामूर्तये ॥ ૬ ॥

અર્થ:—આવરણ કરવાના સ્વભાવવાળી માથાવડે સારી રીતે આચ્છાદિત થવાથી અંધકારમય રાહુવડે ઘેરાયેલા પ્રકાશમય સૂર્ય અને ચન્દ્રની પેઠે સન્માત્રરૂપ જે પુરુષ અંતઃકરણના ને ઇન્દ્રિયોના વિલયથી સુષુપ્તિને પામ્યો હતો, અને જે જાગ્રતના સમયમાં “ હું પૂર્વે સૂતો હતો ” એમ પ્રત્યભિજ્ઞાનનો (પૂર્વે અનુભવેલાના પુનઃ જ્ઞાનનો) વિષય કરાય છે તે શ્રીસદ્ગુરુમૂર્તિરૂપ શ્રીદક્ષિણામૂર્તિને મારા આ સવિનય નમસ્કાર હો. ૬

बाल्यादिष्वपि जाग्रदादिषु तथा सर्वास्ववस्थास्वपि,
व्यावृत्तास्व-वर्तमानमहामित्यंतः स्फुरंतं सदा ।

स्वात्मानं प्रकटीकरोति भजतां यो भद्रया मुद्रया,
तस्मै श्रीगुरुमूर्तये नमः इदं श्रीदक्षिणामूर्तये ॥ ૭ ॥

અર્થ:—બાલ્યાદિક તેમજ જાગ્રદાદિક પરસ્પર ભિન્ન તનમનની સર્વે અવસ્થાઓ વિષે અનુવર્તમાન, (તે તે અવસ્થારૂપે પ્રતીત થતા,) અને “ હું છું ” એમ શરીરની અંતર સદા સ્ફુરવાવાળા પોતાના સ્વરૂપને પ્રકટીકરોતિ ભજતાં યો ભદ્રયા મુદ્રયા, તસ્મૈ શ્રીગુરુમૂર્તયે નમઃ इदं श्रीदक्षिणामूर्तये ॥ ૭ ॥

विश्वं पश्यति कार्यकारणतया सूक्ष्मामिसंबंधतः,
शिष्याचार्यतया तथैव पितृपुत्राद्यात्मना भेदतः ।
स्वप्ने जाग्रति वा य एष पुरुषो मायापरिभ्रामित-
स्तस्मै श्रीगुरुमूर्तये नमः इदं श्रीदक्षिणामूर्तये ॥ ૮ ॥

અર્થઃ—જે આ પુરુષ (જીવ) માયાવડે આરે અમથી પ્રાપ્તિને
પામેલો એમ કહ્યુંની સ્વમાવસ્થા વિષે અથવા જગદવસ્થા વિષે કાર્ય-
કારિણભાવવડે વિવસ્વામિસંપ્રધવડે અને શિષ્યઆચાર્યભાવવડે તેમજ
પિતાપુત્ર આદિ લિંગભિન્ન સ્વરૂપવડે ભેદથી આ વિશ્વને દેખે છે તે
શ્રીસદ્ગુરુની મૂર્તિરૂપ શ્રીદક્ષિણામૂર્તિને મારા આ દીનભાવે નમસ્કાર હો ૮

ભૂરંભાંસ્યનલોઽનિલોંબરમહર્નાથો હિમાંયુઃ પુમા-
નિત્યાભાતિ ત્વરાચ્ચરાત્મકમિદં યસ્યૈવ મૃત્યૃષ્ટકમ્ ।
નાન્યત્ કિંચન વિચિત્રે વિમૃશતાં યસ્માત્પરસ્માદ્વિમો-
સ્તસ્મૈ શ્રીગુરુમૂર્તયે નમઃ ઇદં શ્રીદક્ષિણામૂર્તયે ॥ ૯ ॥

અર્થઃ—પૃથ્વી, જલ, તેજ, વાયુ, આકાશ, સૂર્ય, ચંદ્ર અને પુરુષ
(જીવ) એમ આ સ્થાવરજંગમરૂપ જે પરમાત્માની મૂર્તિનું, અષ્ટક
ભોદોતે જણાય છે, અને પરમાત્માનો વિચાર કરવાવાળા પુરુષને જે
વિભુરૂપ પરમાત્માથી લિંગ બીજું કંઈ પણ અહીં વિદ્યમાન જણાતું નથી
તે શ્રીસદ્ગુરુમૂર્તિરૂપ શ્રીદક્ષિણામૂર્તિને મારા આ સવિનય નમસ્કાર હો ૯

સર્વાત્મત્વમિતિ સુત્તીદ્વૃત્તમિદં યસ્માદમુષ્મિંસ્તવે,
તેનાસ્ય શ્રવણાત્તથાર્થમનનાદ્યાનાશ્ચ સંકીર્તનાત્ ।
સર્વાત્મત્વમહાવિભૂતિસહિતં સ્વાદીશ્વરત્વં સ્વતઃ,
સિદ્ધચેત્તત્પુનરૃષ્ઠા પરિણતં ચૈશ્વર્યમવ્યાહતમ્ ॥૧૦॥

અર્થઃ—જેથી આ શ્રીદક્ષિણામૂર્તિસ્તોત્રમાં એમ આ જીવના
વાસ્તવિક સ્વરૂપનો સર્વાત્મભાવ સ્પષ્ટ કર્યો છે તે હેતુથી આ સ્તોત્રના
શ્રદ્ધાભક્તિપૂર્વક શ્રવણથી તથા આ સ્તોત્રના અર્થના મનનથી અને શ્રીદ-
ક્ષિણામૂર્તિના ધ્યાનથી તથા તેમના નામના સંસ્મરણથી અસંવેદારિક

મહામિબૂતિસહિત સર્વાત્મભાવરૂપ ઇશ્વરભાવ આવેા શુભ પ્રયાન કરનાં
 નુકષને સ્વતઃસિદ્ધ થાય છે. વળી આ સ્તોત્રના પાઠ અર્થદિ કરવાથી
 સુસ્ત્ર ને મહાન ઇશ્વાદિ આઠ પ્રકારથી વિવર્તપરિણામને પામી
 ઇશ્વર અલંગ ઐશ્વર્યની પ્રાપ્તિ પણ થાય છે. ૧૦

ક્ષેપક શ્લોકો.

વટવિટપિસમીપે ભૂમિભાગે નિષર્ણં,

સકલે નિજનાનાં જ્ઞાનદાતામારાત્ ।

ત્રિશુવનગુરુમીશં દક્ષિણામૂર્તિદેવં,

જનનમરણદુઃસ્વચ્છેદદક્ષં નમમિ ॥ ૧૧ ॥

અર્થ:—કેસાસપર્વતપર ભદ્રવટનામના રમણીય વડના વૃક્ષની
 સમીપમાં નીચેની ભૂમિના ભાગપર ખેડેલા, સર્વ જિજ્ઞાસુ મુનિજનોને
 કેવલ ક્ષાથી ઇશ્વરજ્ઞાન દેનારા, ત્રણે લોકના પરમગુરુ, ઇશ્વર (જગતના
 નિર્વેતા) ને જન્મમરણાદિરૂપ દુખોનો તુરત નાશ કરવામાં અતિશુર
 શ્રીદક્ષિણામૂર્તિને હું શ્રદ્ધાભક્તિથી નમસ્કાર કરું છું. ૧૧

ચિત્રં વટસરોર્મ્લે, વૃદ્ધાઃ શિષ્યા ગુરુર્યુવા ।

ગુરોસ્તુ મૌનં વ્યાખ્યામં, શિષ્યાસ્તુ ચિત્તજસંસ્થા ॥ ૧૨ ॥

અર્થ:—પૂર્વોક્ત વડના ઝાડના મૂલમાં વયોવૃદ્ધ શિષ્યો અને
 શ્રીદક્ષિણામૂર્તિ રૂપ ગુરુના ગુરુ સ્થિત છે; વળી તે સદગુરુ બ્રહ્મમુદ્રા રૂપ
 મૌન વ્યાખ્યાન છે, અને તેમના સનકાદિક શિષ્યો સંસારસંહિત થયા
 છે એ પણ આશ્ચર્યની વાત છે. ૧૨

ૐ જ્ઞઃ જ્ઞઃ પ્રણવાર્થાય, શુદ્ધજ્ઞાનૈકમૂર્તયે ।

શ્રીદક્ષિણામૂર્તયે નમઃ ॥ ૧૩ ॥

